

Notkowski, Andrzej

"Czasopiśmiennictwo morskie II Rzeczypospolitej", Zbigniew Machaliński, Gdańsk 1969 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 61/3, 532-535

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

plikowany jest dział III „Wykazu”: „Zbiory ustaw i zarządzeń, publikacje Ligi Narodów, prasa i czasopisma (wg danych w tekście i przypisach)”. Za to dział II „Wydawnictwa źródłowe, prace monograficzne i artykuły”. liczy aż 27 stron i zawiera nawet recenzje.

Na zakończenie trzeba stwierdzić, że książka nie wnosi wiele nowego do wiadomości czytelnika na temat położenia mniejszości niemieckiej, a również nie porządkuje dotychczasowych wyników badań nad tym tematem.

Roman Polkowski

Zbigniew Machaliński, *Czasopiśmiennictwo morskie II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1969, Wydawnictwo Morskie, s. 271.

Dzieje czasopiśmiennictwa polskiego II Rzeczypospolitej są jeszcze mało opracowane. Fragmentaryczne wiadomości o prasie znaleźć można w pracach poświęconych dziejom politycznym i gospodarczym, w formie artykułów opracowano zaś niektóre zagadnienia historii prasy stronnictw politycznych, związków zawodowych oraz czasopiśmiennictwa technicznego i naukowego; opracowane są też niektóre agencje prasowe. Bardzo mało jest natomiast monografii książkowych i wydawnictw katalogowo-bibliograficznych. Ostatnio ukazała się praca Zbigniewa Machalińskiego, omawiająca problematykę oryginalną i nigdy dotąd szerzej nie poruszaną.

Prasa morska w okresie międzywojennym spełniała zadania specyficzne. Z powodu braku bezpośrednich tradycji każdą działalność odrodzonego państwa polskiego w zakresie gospodarki morskiej i obronności wybrzeża po przeszło wiekowym okresie zaborów uznawać należy za pionierską. W dziedzinie propagandy zagadnień związanych z morzem, wspierania różnego typu inicjatyw gospodarczych, kulturalnych i wychowawczych, a także utrwalenia integracji Pomorza z resztą kraju, prasa morska odgrywała poważną rolę.

Przygotowując pracę autor napotkał trudności, bardzo zresztą typowe dla badań tego typu. Niemożliwe okazało się omówienie pełnego zestawu tytułów czasopism. Brakowało więc informacji na temat miejsca przechowania licznych numerów czy nawet całych roczników czasopism. W takich wypadkach autor ograniczał się do ogólnego opisu, posługując się w miarę możliwości relacjami żyjących wydawców oraz redaktorów. Relacje te autor wykorzystał przy zbieraniu wiadomości o możliwościach dotarcia do czasopism, o ich nakładach i formach pracy redakcji. Niestety poza nielicznymi wypadkami autor nie podaje, które informacje pochodzą z relacji; nie wspomina też, czy możliwa była konfrontacja relacji z innymi materiałami. Nie zawsze autorowi udawało się ustalić daty wydania pierwszego i ostatniego numeru wielu wydawnictw efemerycznych. Ze szczególnymi trudnościami autor zetknął się przy ustalaniu wysokości nakładów. Dane te czasopisma podawały bardzo rzadko, na ogół tylko w przypadku wzrostu liczby prenumeratorów. Nieco wiadomości zawierają sprawozdania organizacji lub instytucji wydających czasopisma, jak również nadruki egzemplarzy obowiązkowych dostarczanych od 1927 r. władzom administracyjnym. Podając nakład czasopisma autor też nie zaznaczał niekiedy, z jakiego źródła korzystał. Nie zawsze było też możliwe podanie źródeł finansowania czasopism, pełnych składów redakcji oraz rozszyfrowanie pseudonimów i kryptonimów autorskich. Z reguły wszystkie czasopisma podawały nazwisko redaktora odpowiedzialnego, miejsce wydania oraz adres drukarni.

Autor wyodrębnił trzy rodzaje czasopism morskich: fachowe, naukowe i popularne i poświęca im osobne rozdziały, podzielone z kolei na grupy tematyczne.

Przegląd czasopism fachowych autor rozpoczyna od pierwszego tego typu pisma — „Bandery Polskiej”, a dalej opisuje czasopisma według grup wyodrębnionych na podstawie analizy treści. Pierwszą z tych grup stanowią czasopisma ogólnogospodarcze i żeglugowe („Zeglarz Polski”, „Kurier Morski”, „Codzienny Kurier Morski” i „Gazeta Drog Żeglownych”, „Expres Handlowo-Portowy”, wydawnictwa Izby Przemysłowo-Handlowej w Gdyni, „Wiadomości Portu Gdynskiego”, „Wiadomości Portowe”, „Sprawozdanie Rady Polskich Interesantów Portu Gdańskiego”). Przynoszą one wiele wartościowych informacji z zakresu ekonomiki morskiej, rozwoju floty handlowej, zagospodarowania wybrzeża, pracy portów bałtyckich — szczególnie Gdyni i Gdańska, a także bieżące wiadomości o obrotach handlowych i ruchu statków oraz cenne dane statystyczne. W tej grupie pism zasługuje na uwagę zwłaszcza „Sprawozdanie Rady Polskich Interesantów Portu Gdańskiego”, obrazujące działalność polskich placówek gospodarczych na terenie Wolnego Miasta i ich trudności związane z sytuacją polityczną na tym obszarze. Następne grupy czasopism fachowych to wydawnictwa poświęcone rybołówstwu i przemysłowi rybnemu („Rybak Polski”, „Ryba”), miesięcznik marynarki wojennej „Przegląd Morski”, czasopismo techniczne „Wiadomości Stowarzyszenia Techników Okrętowych Polskich” (w 1937 r. zmieniło tytuł na „Morskie Wiadomości Techniczne”) poruszające tematykę budownictwa okrętowego i techniki portowej oraz związane z tym problemy gospodarcze i wreszcie czasopismo nautyczne „Praca na Morzu”, omawiające zagadnienia prawa morskiego, transportu towarów na statkach, nawigacji, eksploatacji i budowy jednostek pływających. W zakończeniu rozdziału autor klasyfikuje publikacje zawarte w czasopismach gospodarczo-morskich według ich treści, stwierdzając, że prace sprawozdawcze, propagandowe i popularyzacyjne stanowiły zdecydowaną większość w porównaniu z artykułami polemicznymi, koncepcyjnymi i przyczynowo wyjaśniającymi różne zjawiska ekonomiczne. Wnioski swoje popiera ilościową analizą tematyki gospodarczo-morskiej za lata 1935 i 1937. Analiza ta posłużyła również do ustalenia katalogu problemów mało poruszanych i zupełnie przemilczanych w czasopismach fachowych. W sumie autor ocenia morską prasę fachową jako cenne źródło do badania dziejów gospodarczych, głównie ze względu na zawarty w nich wszechstronny materiał statystyczny.

Rozdział drugi poświęcony jest wydawnictwom naukowym. Autor omawia kolejno „Rocznik Gdański”, czasopisma Instytutu Bałtyckiego („Baltic Countries”, „Baltic and Scandinavian Countries”, „Jantar”), kwartalnik naukowy Ligi Morskiej i Kolonialnej „Sprawy Morskie i Kolonialne”, „Biuletyn Biura Propagandy i Informacji Morskich i Muzeum Morskiego Stanisława hr. Ledóchowskiego”, kwartalnik ekonomiczny „Uprawa Morza”, czasopisma naukowe poświęcone hydrobiologii i rybołówstwu morskemu („Archiwum Rybactwa Polskiego”, „Archiwum Hydrobiologii i Rybactwa”, „Prace Stacji Morskiej w Helu”, „Biuletyn Stacji Morskiej w Helu”) oraz roczniki statystyczne („Rocznik Rady Interesantów Portu w Gdyni”, „Rocznik Statystyczny Gdyni” odzwierciedlający głównie funkcjonowanie i rozwój miasta portowego, „Rocznik Morski i Kolonialny”).

Czasopisma Instytutu Bałtyckiego tudzież „Sprawy Morskie i Kolonialne” dostarczyły argumentów naukowych do zwalczania niemieckiej propagandy starającej się podważyć słuszność traw polskich do Pomorza i nawołującej do włączenia Gdańska do Niemiec. Wazkie zadania spełniał kwartalnik „Uprawa Morza”, na którego łamach zamieszczano naukowe opracowania z dziedziny ekonomiki morskiej. Było to jedyne tego typu czasopismo w Polsce okresu międzywojennego. Dyskusyjne wydaje się zaliczanie roczników statystycznych, jak czyni to Machaliński, do czasopism. Mankamentem rozdziału o czasopismach naukowych wydaje się brak sumarycznego omówienia ich rozwoju w końcowej partii rozdziału.

Najszerzej autor potraktował morskie czasopiśmiennictwo popularne (roz-

dział III). Omówione tu zostały kolejno pierwsze tego typu czasopisma („Flota Polska” i „Straż nad Wisłą”), czasopisma centralne Ligi Morskiej i Kolonialnej („Morze”, „Szkwał”, „Polska na Morzu”), czasopisma terenowe tej organizacji, wydawnictwa Komitetu Floty Narodowej („Flota Narodowa”, „Polska Flota Narodowa”), morskie czasopisma harcerskie („Wiatr od Morza”, „Żeglarz”) i inne tego typu czasopisma młodzieżowe i dziecięce, pisma morskie o charakterze społeczno-gospodarczym („Głos Bałtycki”, „Kurier Bałtycki”, „Przegląd Gdyniński”, „Latarnia Morska”, „Głos Morski”, „Torpeda”), morskie czasopisma lewicowe („Expres Portowy”, „Czerwony Marynarz i Robotnik Portowy”, „Marynarz-Rewolucjonista”), czasopiśmo artystyczno-literackie „Fale”, czasopisma okrętowe i morskie biuletyny prasowe. Ponadto w rozdziale tym autor scharakteryzował ujęcie problematyki morskiej na łamach prasy codziennej. Największą rolę spośród wymienionych czasopism odgrywały zdaniem autora wydawnictwa centralne LMiK, które popularyzując wszelkie sprawy morskie spełniały przez to doniosłe zadania wychowawcze. Poważną zasługą prasy LMiK była także walka z antypolską propagandą niemiecką głoszącą hasła rewizji granic w regionie Bałtyku. Autor jednak podkreśla, że publicystyka Ligi miała także cechy negatywne — wysuwanie postulatów mocarstwowych i kolonialnych. Natomiast jeśli chodzi o zagadnienie emigracyjne, Machaliński uważa, że podjęcie tej problematyki w prasie LMiK nie stanowiło zjawiska ujemnego, gdyż kwestie te były istotne w świetle ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej kraju. Duże znaczenie przypisuje także autor czasopiśmom lewicowym jako poruszającym bolesne problemy społeczne Wybrzeża, wstydliwie przemilczane przez ogół prasy. Pozytywnie zostały też ocenione w pracy czasopisma harcerskie. Pozostałe, efemeryczne czasopisma popularne zdaniem autora nie reprezentowały wysokiego poziomu. Wspominając o wydawnictwach efemerycznych autor zbyt pobieżnie potraktował sprawę wpływu wielkiego kryzysu gospodarczego lat 30-tych na prasę, odnosi się to zarówno do wpływu kryzysu na działalność wydawniczą, jak i odbicia problemów związanych z sytuacją kryzysową w publicystyce morskiej, w poważnym stopniu poruszającej przecież zagadnienia ekonomiczne. Zastrzeżenia może też budzić omówienie przez autora problematyki morskiej w prasie codziennej wyłącznie na podstawie „Gazety Polskiej” jako reprezentatywnego organu rządowego i „Kuriera Bałtyckiego” — głównego gdynińskiego dziennika niezależnego. Interesujące byłoby tu prześledzenie podejścia do spraw morskich legalnych organów prasowych partii opozycyjnych. W zakończeniu rozdziału autor, podobnie jak w przypadku czasopism fachowych, podejmuje próbę periodyzacji ich rozwoju pod kątem ich zawartości, ściśle wiążąc swój podział z sytuacją gospodarczo-polityczną kraju.

W zakończeniu Machaliński ocenia całość prasy morskiej omawianego okresu. Charakteryzuje także publicystykę poszczególnych rodzajów pracy morskiej pod względem warsztatowym, omawia ogólnie używane w niej gatunki twórczości dziennikarskiej, ocenia publicystykę morską w aspekcie jej wartości poznawczych, funkcji ideologicznych i możliwości przyswojenia treści przez czytelników oraz omawia krótko szatę graficzną czasopism. Całą prasę morską, mimo wielu jej braków, autor ocenia pozytywnie jako środek popularyzujący w społeczeństwie znaczenie gospodarczo-polityczne morza, portów oraz własnej floty handlowej i wojennej.

Szczególnie cenną część pracy stanowi aneks bibliograficzny. Jest to pierwsza próba opisu czasopism morskich w naszym powojennym piśmiennictwie historycznym. Obejmuje ona 94 czasopisma morskie ukazujące się w Polsce w latach 1919—1939.

Omawiając każde czasopismo autor trzymał się konsekwentnie pewnego schematu badawczego, rozpoczynając charakterystykę przedstawieniem wydawcy i redaktorów i omawiając ewentualny wpływ tych osób lub instytucji na profil pisma,

a w miarę możliwości ujawnia źródła jego finansowania. Następnie analizuje treść czasopisma cytując na początku typowe sformułowania programowe, następnie zaś ukazując na przykładach, które zagadnienia omawiane były najczęściej i przy pomocy jakich gatunków dziennikarskich. Wreszcie podaje dla jakich warstw i grup społecznych przeznaczone było czasopismo i jaki miało to wpływ na jego formę i treść. Wydaje się jednak, iż autor pominął ostatnie z pytań ważnych dla analizy czasopisma: jaki był efekt jego działalności. Nie chodzi tu o rzeczy dziś trudno wymierne — np. ukazanie wpływu prasy morskiej na zainteresowanie społeczeństwa sprawami związanymi z morzem. Czy nie byłoby jednak możliwe prześledzenie następstw czy oddźwięków inicjatyw wysuwanych na łamach prasy morskiej, odnalezienie śladów tych inicjatyw w praktycznej działalności gospodarczej, a nawet w jej trwałych wytworach? Brak odpowiedzi na takie pytania spowodowany jest tym, że bazę źródłową, na jakiej oparł się autor, stanowi sama opisywana prasa.

W niektórych wypadkach autor sięgnął także do pamiętników przytaczając ciekawe charakterystyki redaktorów i wydawców. Nie zaznaczył natomiast, czy korzystał z akt władz państwowych i samorządowych, czy też akt sądowych zawierających wiadomości o konfiskatach prasowych. Materiały te mogłyby dostarczyć informacji o stosunku władz do prasy morskiej i wysuwanych przez nią inicjatyw. Przy próbach analizy oddźwięków postulatów prasowych w kołach gospodarczych przydatne byłyby archiwalia różnych zrzeszeń i stowarzyszeń związanych z gospodarką morską. Autor, ograniczając się do sprawozdań z działalności niektórych organizacji tego typu, nie podaje czy inne materiały zachowały się i czy do nich dotarł. Interesujących danych w przypadku niektórych czasopism mogłyby także dostarczyć statystyki ruchu pocztowego ukazujące w przybliżeniu zasięg terytorialny wydawnicw. Ponadto autor charakteryzując poszczególne czasopisma nie wspomina, czy udało mu się dotrzeć do materiałów mówiących o źródłach podawanych przez pisma informacji oraz o organizacji kolportażu prasy morskiej.

Pod względem formy praca Machalińskiego jest bardzo przejrzysta, co autor osiągnął przez konsekwentne trzymanie się przyjętego już od początku modelu konstrukcyjnego. Pod względem merytorycznym praca stanowi nieocenioną pomoc w poruszaniu się wśród źródeł prasowych, szczególnie godną polecenia badaczom dziejów gospodarczych II Rzeczypospolitej.

Andrzej Notkowski